

تبریک به جامعه جغرافیایی کشور

کتاب: آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران

تألیف: دکتر عیسی ابراهیم زاده

بعنوان کتاب برگزیده و برنده شانزدهمین جایزه کتاب فصل جمهوری اسلامی ایران

در حوزه علوم محیطی شناخته شد.

کتاب آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، انتشارات مؤسسه اطلاعات، تهران، ۱۳۸۹؛ در حوزه علوم محیطی بعنوان کتاب برگزیده شانزدهمین فصل جمهوری اسلامی ایران شناخته شده است. ویژگی این کتاب که توانست آن را حایز رتبه برتر نموده و جایزه ویژه را از آن خود نماید، این است که برای اولین بار در سطح ملی برنامه‌ریزی آمایش سرزمین را به صورت متدولوژیک و در غالب برنامه‌ریزی استراتژیک با بهره‌گیری از منطق SWOT به صورت کاربردی و عملیاتی به منظور تعادل بخشی میان کارکردهای انسان و محیط در جنوب شرق ایران بررسی و تحلیل نموده و ضمن احصاء نقاط ضعف و قوت داخلی کارکردهای محیطی موجود در منطقه، به بررسی و تحلیل فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی جنوب شرق ایران پرداخته و نهایتاً با تحلیل و تدوین راهبردهای تدافعی (Wt)، راهبردهای بازنگری یا انطباقی (WO)، راهبردهای اقتضایی یا نوع (St) و بالاخره راهبردهای رقابتی / تهاجمی (SO)، نهایتاً به ارایه راهبردهای توسعه‌ای که منجر به تعادل بخشی و تعامل سازنده کارکردهای محیطی و انسانی منطقه خواهد شد؛ اقدام گردیده است. با توجه به اینکه در دنیای امروز زمین از مواهب کمیاب به شمار می‌رود؛ به همین دلیل در چگونگی استفاده از آن میان فعالیت‌های گوناگون انسانی، مانند زراعت و باغداری، مرتع و جنگل، صنعت و معدن، شهر و روستا و غیره رقابت وجود دارد. تخصیص عاقلانه زمین به این فعالیت‌ها از جمله مباحث برنامه‌ریزی است که آمایش سرزمین خوانده می‌شود. به عبارت دیگر آمایش سرزمین تنظیم رابطه‌ی بین انسان، فضا و فعالیت‌های انسانی در فضا را شامل شده و هدف از تنظیم این رابطه، بهره‌برداری منطقی از کلیه امکانات به منظور بهبود وضعیت مادی و معنوی جامعه در طول زمان است. از طرفی می‌دانیم که محیط عبارتست از فرایندی که فضای جغرافیایی را در بر گرفته و با آن بر هم کنش دارد. به عبارت دیگر فضای محیطی؛ از طبیعت، جوامع انسانی و نیز فضاهایی که با فکر و دست انسان ساخته شده، تشکیل می‌گردد. در عین حال عوامل متعدد انسانی و محیطی در هر سیستم اجتماعی و اقتصادی وجود دارند که چگونگی تأثیر و تأثر متقابل آنها؛ اعم از محیط طبیعی، محیط اجتماعی و محیط انسان‌ساخت در چگونگی پایداری یا ناپایداری محیط تأثیرگذارند. بر این اساس مفهوم کلی محیط در برگرفته‌ی سه نوع محیط شامل؛ محیط طبیعی، محیط اجتماعی و محیط انسان‌ساخت می‌باشد، که هر یک از آنها عرصه‌های گوناگونی از بیوسفر را دربر می‌گیرند. چنانکه محیط طبیعی دربرگیرنده‌ی کلیه‌ی چشم‌اندازهای طبیعی اعم از جنگل‌ها، درخت‌زارها، علف‌زارها، دریاها، رودخانه‌ها، حیات وحش، کارکردهای زمین‌ساخت، کارکردهای اقلیمی و غیره می‌باشد.

شماره : جایزه نهم / ۱۳۹۰
تاریخ : ۹۰، ۳، ۲۵
پوسته : نلدرد

بسمه تعالی

جناب آقای دکتر عیسی ابراهیمزاده
با سلام واحترام

باستحضار می‌رساند کتاب آمایش سرزمین و برنامه ریزی محیطی در جنوب شرق ایران در شانزدهمین دوره جایزه کتاب فصل جمهوری اسلامی ایران به عنوان کتاب برگزیده شناخته شده است .

از این رو دبیرخانه کتاب فصل ضمن تبریک این موفقیت، از جناب عالی دعوت می‌نماید که در مراسم تجلیل از برگزیدگان و شایستگان تقدیر جایزه کتاب فصل حضور به هم رسانید.

مجید حمیدزاده
دبیر علمی کتاب فصل

زمان: سه شنبه، ۳۱ خرداد، ۱۳۹۰، ساعت ۱۶:۳۰
مکان: خ انقلاب اسلامی، بین خیابان ولی عصر(عج) و خیابان فلسطین، ابتدای خیابان برادران مظفر جنوبی، پژوهشکده فرهنگ هنر و معماری

تهران - خیابان انقلاب اسلامی - بین خیابان فلسطین جنوبی و سینا - پلاک ۱۰۸ - طبقه ۲
تلفن: ۶۶۶۶۲۱۹
کد پستی: ۱۳۱۵۷۷۳۴۱۱
صفه‌فول پستی: ۱۳۱۴۵ - ۱۴۵۵
office@ketab.org

در عین حال محیط اجتماعی که می‌توان از آن به عنوان سپهر اجتماعی نیز نام برد، در برگیرنده‌ی جوامع انسانی و نهادهای اجتماعی اعم از خانواده، همسایگان، همکاران، جوامع عشایری، جوامع روستایی، جوامع شهری و غیره بوده و دامنه‌ی آن به ملت و دولت کشیده می‌شود. بالاخره محیط انسان‌ساخت و یا

محیط مصنوع در برگرفته محیط فرهنگ ساخت، محیط تفکر ساخت و سپهر فنی و تکنولوژیکی می‌باشد؛ که هر یک از آنها تأثیرات متقابل بر یکدیگر داشته و دارند که برآیند همه‌ی اینها محیط و فضای سرزمینی را در نواحی مختلف جغرافیایی با تنوع و تکثر متمایز از یکدیگر رقم می‌زند و در برنامه‌ریزی‌های آمایشی مدنظر قرار می‌گیرند؛ اصولاً برنامه‌ریزی‌های آمایشی و محیطی به منظور تعادل بخشی این کارکردها در فضاهای سرزمینی و نواحی جغرافیایی طراحی و اجرا می‌گردد.

تحلیل و بررسی کارکردهای فوق‌الذکر عمدتاً از نگاه برنامه‌ریزی محیطی موضوع اصلی مورد بحث در این کتاب است. به عبارت دیگر در تدوین کتاب آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، علاوه بر بررسی تعاریف و مفاهیم آمایش سرزمین و ابعاد کارکردی آن، چگونگی تهیه طرح‌های آمایشی و برنامه‌ریزی محیطی و ابعاد مختلف آن مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است، سپس به صورت ویژه کارکردهای محیطی استان سیستان و بلوچستان را از دیدگاه آمایشی و با بهره‌گیری از منطق برنامه‌ریزی استراتژیک (SWOT) تجزیه و تحلیل نموده و به تدوین راهبردهای توسعه‌ای آن پرداخته شده است. به منظور تحقق این مهم ضمن شناخت وضع موجود هر یک از کارکردهای اقلیمی، آب، خاک، کارکردهای اکولوژیکی، بیولوژیکی، گیاهی، جانوری، صنعتی، معدنی، شهری، روستایی، ژئوپولیتیک و غیره در این ناحیه، به تبیین و تجزیه و تحلیل نقاط ضعف و قوت هر یک از آنها و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو توسعه آن در شرایط موجود؛ و نهایتاً به پی‌جویی و ارزیابی راهبردهای کارآمد و توسعه‌آفرین متناسب با هر یک از این کارکردها در آستانه برنامه‌ی پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، و با در نظر گرفتن چشم‌انداز ۲۰ ساله توسعه کشور و منطقه، همت گماشته شده است. نظر به اینکه برنامه‌ریزی محیطی در واقع فرایندی است که از بر هم کنشی کارکردهای طبیعی و انسان‌ساخت در فضای جغرافیایی شکل می‌گیرد؛ اینک با چنین نگاهی به آمایش و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق کشور، این کتاب تدوین گردیده است. در مجموع کتاب در قالب نه فصل به تفصیل به تحلیل زوایای پیدا و پنهان کارکردهای محیطی سیستان و بلوچستان پرداخته و نهایتاً راهبردهای رهگشای توسعه فضایی- مکانی این منطقه از کشورمان را در آن ارائه گردیده است.

در فصل اول؛ کتاب مبانی فکری و نظری آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی و ابعاد کارکردی هر یک از آنها از قبیل؛ ضرورت آمایش سرزمین، چگونگی برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، آمایش سرزمین در ایران، طرح توسعه محور شرق در سیستان و بلوچستان، ارزیابی اجرای طرح توسعه محور شرق یک دهه پس از تصویب، محیط و ابعاد کارکردی آن، پایداری محیط و توسعه پایدار، روش‌های تدوین طرح‌های آمایشی و برنامه‌ریزی محیطی، روش‌های کمی در برنامه‌ریزی محیطی و فضای سرزمینی، مدل تحلیلی SWOT و چگونگی بهره‌گیری از آن در برنامه‌ریزی محیطی، چگونگی تدوین راهبردهای برنامه‌ریزی محیطی در مدل SWOT، بررسی وجوه مشترک جغرافیا، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی و بالاخره این مهم که جایگاه جغرافیدانان در طرح‌های آمایشی کجاست، مدنظر قرار گرفته و تحلیل شده است.

در فصل دوم؛ چشم‌انداز فضایی- مکانی و کارکردهای طبیعی و انسانی در سیستان و بلوچستان با نگرش محیطی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و با تبیین اثرات متقابل این کارکردها و ظهور و بروز آن در استان و تحولات آن در افق چشم‌انداز ۲۰ ساله و با تحلیل نقاط ضعف و قوت و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی استان، به تبیین و تعیین راهبردهای توسعه‌ای به منظور برون‌رفت از محرومیت و توسعه‌نیافتگی تاریخی استان پرداخته و راهبردهای رهگشا در این ارتباط ارائه گردیده است.

در فصل سوم؛ با توجه به این مهم که برنامه‌ریزی و مدیریت منابع آب بر کارکردهای انسانی و محیطی اثرات تعیین‌کننده‌ای در این ناحیه گرم و خشک برجای می‌گذارند، و از سوی دیگر کارکردهای اجتماعی - اقتصادی نیز اثر متقابلی بر منابع آب و محیط جغرافیایی دارند و در حقیقت مدیریت منابع آب بایستی یک رابطه منطقی و تعادل مناسبی بین مصرف‌کنندگان، سیستم منابع آب، توسعه اجتماعی و اقتصادی و محیط برقرار نماید؛ برای رسیدن به این هدف، با پردازش داده‌ها و اطلاعات و سپس شناسایی ضعف‌ها و تهدیدها و از طرفی فرصت‌ها و قوت‌های موجود در سیستم منابع آب منطقه، به برنامه‌ریزی و ارزیابی راهبردهای توسعه‌یابی در مدیریت و بهره‌وری متناسب از منابع آن استان همت گماشته شده است.

در فصل چهارم؛ به بررسی چگونگی توسعه مدیریت ساحلی دریای عمان در محدوده سیستان و بلوچستان اقدام شده، که به منظور تحقق این مهم ضمن شناسایی کمی و کیفی سواحل دریای عمان به لحاظ ژئومورفولوژیکی، به بررسی مسایل ژئوتکنیک منطقه، رسوبات و حرکات لیتوسفریک و شرایط لرزه‌خیزی منطقه چابهار پرداخته شده، در عین حال ژئومورفولوژی کف دریای عمان و ویژگی‌های کمی و کیفی آب دریا در این محدوده و کارکردهای محیطی آن مورد مذاقه قرار گرفته است. نهایتاً با بررسی نوع و میزان کالاهای تخلیه و بارگیری شده و نوع کشتی‌ها در اسکله‌های چابهار به شناسایی نوع و میزان صید ماهی و آبیان و چگونگی مدیریت خط ساحلی در منطقه چابهار اقدام گردید، سپس به تبیین و تحلیل محدودیت‌ها و توانمندی‌های محیطی و در عین حال فرصت و تهدیدهای پیش رو اقدام و نهایتاً به تدوین راهبردهای رهگشا در این ارتباط اقدام گردیده است.

فصل پنجم؛ در برگزیده چگونگی تعیین استراتژی بهره‌برداری و حفاظت از تالابهای سیستان و بلوچستان می‌باشد. در این استان طولانی‌ترین سیستم رودخانه‌ای (هیرمند) وجود دارد که با عبور از کشور افغانستان در طول قریب به ۱۲۰۰ کیلومتر، نهایتاً تالابهای هامون هیرمند، هامون صابری و هامون پوزک را در سیستان ایران بوجود آورده است. این تالابها دارای زیستگاه‌های خاص و چشم‌اندازهای طبیعی بی‌نظیری بوده که در اثر خشکسالی و نوسانات جریان‌ات آبی رودخانه هیرمند و بهره‌برداری بی‌رویه در معرض کاهش تنوع حیات است. همچنین در بلوچستان نواحی ساحلی دریای عمان و تالاب باهو و خلیج گواتر و نواحی درختان حرا با کلیه موجودات آن قرار دارند. اثرات خشکسالی و کاهش ارزش زیستی در ناپدید شدن دوزیستان، ماهی‌ها، کاهش صید در آبهای داخلی و آبهای ساحلی، کاهش جمعیت پرندگان و کاهش تنوع حیات جانوری و گیاهی در منطقه قابل رؤیت می‌باشد. در این فصل از کتاب با شناسایی و مورد توجه قرار دادن این کارکردها، به برنامه‌ریزی و ارزیابی راهبردهای اجرایی در کنترل، مدیریت بهینه و حفاظت از این تالاب‌ها و گستره‌های آبی آن، پرداخته شده است.

فصل ششم؛ این کتاب استراتژی‌های بهره‌برداری و حفاظت پوشش گیاهی سیستان و بلوچستان را پی‌جویی نموده است. با توجه به شرایط گرم و خشک حاکم در این منطقه، نقش میکروکلیمایی گیاهان در تعدیل شرایط اکولوژیک دارای اهمیت زیادی است، و پوشش گیاهی ضمن جلوگیری از تابش مستقیم

آفتاب بر روی زمین، با تعریق و تعرق در سطح برگ‌ها، دمای محیط اطراف را کاهش می‌دهد. در بیشه‌زارهای بسیار ارزشمند سطح استان، وجود درختانی همچون کهور، چش، کنار، گز، تاغ و داز، زادآوری طبیعی آنها در پناه میکروکلیمای به راحتی انجام می‌پذیرد، اگرچه سطح زیادی از مراتع استان را اکوسیستم‌های کویری و بیابانی شامل می‌شود و دارای موانع زیستی و محدودیت‌های رویشی فراوان هستند، ولی به دلیل برخورداری از ویژگی‌ها و گونه‌های گیاهی منحصر به فرد این ناحیه، حائز اهمیت می‌باشند. این جایگاه ضرورت برنامه‌ریزی و حفظ و توسعه پوشش گیاهی را بیش از پیش حتمی می‌سازد. در این فصل ضمن تحلیل نقاط ضعف و قوت پوشش گیاهی استان راهبردهای رهگشا به منظور تقویت و گسترش آن، ارائه شده است.

فصل هفتم؛ کتاب متضمن تعیین و تدوین استراتژی بهره‌برداری و حفاظت از جانوران و حیات وحش سیستان و بلوچستان می‌باشد. با توجه به اینکه در اثر گسترش دامنه فعالیت‌های انسانی و به طریق اولی افزایش تنگناهای زیستی اکوسیستم‌ها، بسیاری از گونه‌های حیات وحش در شرایط حاضر در معرض تهدید قرار دارند، به همین دلیل تضمین بقاء آنها نیاز به حفاظت مستمر و مدیریتی فعال و آگاهانه دارد. در واقع ثبات و پایداری اکوسیستم‌های کویری و بیابانی بخصوص در سیستان و بلوچستان که یکی از زیستگاههای مهم کویری است، بیشتر تحت تأثیر بخش‌های زنده (پوشش گیاهی و گونه‌های جانوری) قرار دارد و از سوی دیگر ترکیب هم‌بافته‌ی طبیعی این اکوسیستم‌ها در برابر دخالت‌های انسانی بسیار شکننده بوده و تعادل طبیعی آنها که تضمین‌کننده بقاء اکوسیستم و حیات وحش زیستمدان به شمار می‌رود به شدت متزلزل و ناپایدار است. با توجه به این مهم، چگونگی تعیین استراتژی‌های زیست‌محیطی حیات جانوری استان در فصل هفتم این کتاب بطور خاص مد نظر قرار گرفته و راهبردهایی کارآمد در جهت حفظ حیات جانوری، بخصوص گونه‌های شاخص و اندمیک و رفع نیازهای ویژه هر کدام ارائه گردید.

در فصل هشتم کتاب؛ چگونگی طراحی و تدوین استراتژی توسعه مناطق حفاظت شده سیستان و بلوچستان مدنظر بوده است. اصولاً مناطق حفاظت شده دربرگیرنده پارک‌های ملی، پناهگاه‌های حیات وحش، آثار طبیعی ملی و مناطق حفاظت شده می‌باشد. در این استان مناطق حفاظت شده شامل؛ منطقه حفاظت شده هامون، منطقه حفاظت شده گاندو، منطقه حفاظت شده جنگلی بیرک، منطقه حفاظت شده جنگلی شیله، منطقه حفاظت شده پوزک، اثر طبیعی گل‌فشان پیرگل، اثر طبیعی و ملی تفتان، منطقه شکار ممنوع بلبل‌آب نصرت‌آباد، منطقه شکار ممنوع بزمان و بالاخره منطقه شکار ممنوع مک‌سرخ می‌باشد که حفظ و نگهداری آنها به منظور حفظ حیات گیاهی و جانوری و تعدیل شرایط اقلیمی استان بسیار ضروری است. در این فصل ضمن بررسی وضع موجود و تحلیل کارکردهای محیطی مناطق حفاظت شده استان، به پی‌جویی راهبردهای توسعه‌ای آن اقدام شده است.

نهایتاً در فصل نهم کتاب؛ برنامه‌ریزی محیطی و مدیریت بیابان‌زایی و چگونگی پی‌جویی راهکارهای بیابان‌زدایی در سیستان و بلوچستان به عنوان یک ناحیه خشک و بیابانی، مورد توجه قرار گرفته است. جهت تحقق این مهم ضمن تبیین مفهوم بیابان و ویژگی‌های آن، با معرفی مناطق بیابانی استان، معیارها و شاخص‌های مؤثر در بیابان‌زایی منطقه ارایه شده و سپس ضمن تعیین سطوح مناطق تحت تأثیر فرسایش بادی و کانون‌های بحرانی فرسایش بادی استان، سایر عناصر تأثیرگذار بر روند بیابان‌زایی استان از قبیل؛ آب و هوا، درجه حرارت، میزان بارندگی، جنس خاک، پوشش گیاهی، منابع آبی و غیره مورد بررسی قرار گرفته است؛ آنگاه با تحلیل این کارکردها، چگونگی بیابان‌زدایی و استراتژی‌های توسعه محیطی مؤثر در جلوگیری از رشد و گسترش بیابان‌های استان، در این فصل از کتاب ارایه گردیده است.

امید است انشاء... مجموعه مطالب و تحلیل‌ها و راهبردهایی که در این کتاب ارایه گردیده، بتواند رهگشای توسعه محیطی استان سیستان و بلوچستان در افق‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت بوده و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران ملی و منطقه‌ای با عطف توجه به آن، از این دستاوردهای علمی- پژوهشی، به طور کاربردی بهره‌جویند.

ما این موفقیت بزرگ توسط یک جغرافیدان در چاپ کتاب آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، انتشارات مؤسسه اطلاعات، تهران، ۱۳۸۹؛ که به عنوان کتاب برگزیده و برنده شانزدهمین جایزه کتاب فصل جمهوری اسلامی در حوزه علوم محیطی (زمستان ۱۳۸۹) شناخته شده است؛ را به جامعه جغرافیایی کشور و سایر علاقمندان به جغرافیا و علوم محیطی تبریک و تهنیت عرض نموده و برای همکار عزیزمان جناب آقای دکتر عیسی ابراهیم‌زاده دانشیار جغرافیا دانشگاه سیستان و بلوچستان و مدیر مسئول مجله جغرافیا و توسعه آرزوی توفیقات روزافزون نموده و امیدواریم که باز هم شاهد آثاری از این دست از ایشان و سایر همکاران دانشگاهی کشور باشیم.

دکتر حسنعلی غیور

سردبیر مجله جغرافیا و توسعه